

کارآفرینی اجتماعی و تجاری در بستر ارزش های اسلامی

دکتر حبیب الله سالارزهی

در کاخ زیبای آفرینش، کارآفرین و نوآور منحصر به فرد، پروردگار متعال هست که به مصداق آیه "فتبارک الله أحسن الخالقین" جهان هستی را با خلاقیتی زیبا و اعجاب انگیز آفرید و انسان را به عنوان اشرف مخلوقات و خلیفه شایسته خود با دانش و معنویت، عزت ارزانی بخشید تا بارو حیه بلندپروازانه و خلاق آسمانی طبیعت را متحول سازد و در تکاپوی تغییر و تحول در هستی باشد. گذشته از آنکه صفت کارآفرین و خلاقیت بی همتا برای ذات باری تعالی است، انسان به عنوان بهترین مخلوق پروردگار، از موهبت الهی قدرت خلاقیت و کارآفرینی^۱ برخوردار گردید. اختراع میلیون ها پدیده ماشینی همچون ماشین، برق، هواپیما، کشتی و فناوری های مدرن در سراسر جهان، تحول روزافزون در علوم مختلف و گسترش صنایع و شرکت های تجاری نشان دهنده قابلیت کارآفرینانه و خلاق انسان ها در بهره برداری از طبیعت است و می توان یکی از وجوه تمایز بارز انسان از سایر موجودات کره زمین را در همین رفتار خلاقانه و نوآورانه بشر دانست. کارآفرینی مفهومی است که تاکنون از دیدگاه های مختلف اقتصادی، جامعه شناسی، روان شناسی و دینی مورد بررسی قرار گرفته است و همه بر این باورند که کارآفرینی موتور محرکه توسعه در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه است. به علاوه، یکی از دلایل توسعه یافتگی کشورهای پیشرفته، کارآفرینی بسیار قوی در این کشورها می باشد که با نوآوری و معرفی ایده های تجاری در قالب شرکت های تجاری توانسته اند بازارهای مصرفی جهان را در کنترل خودشان در بیاورند. نهادهای بین المللی هر ساله کشورهای جهان را از لحاظ کارآفرینی و تسهیل کسب و کار در شاخص های استاندارد مورد ارزیابی قرار می دهند و متأسفانه شواهد نشان می دهد که شاخص کارآفرینی در کشورهای اسلامی از موقعیت ممتازی برخوردار نیست و بازارهای مصرفی جهان اسلام در تصرف کارآفرینان کشورهای غربی است که با معرفی محصولات مختلف ارزش افزوده اقتصادی را برای کشورشان به ارمغان می آورند. به علاوه شاخص کارآفرینی در کشورمان ایران برغم تلاش های ارزشمندی که پس از انقلاب صورت پذیرفته است رضایت بخش نمی باشد و نامگذاری سال ۱۳۸۷ به نام سال نوآوری و شکوفایی توسط مقام رهبری حاکی از اهمیت نوآوری و کارآفرینی برای شکوفایی و آبادانی کشور است. مقاله حاضر به تبیین ماهیت کارآفرینی، انواع کارآفرینی و تبیین بنیان های اعتقادی کارآفرینی تجاری و کارآفرینی اجتماعی در آموزه های فرهنگ اسلامی اختصاص یافته است.

کارآفرینی چیست؟

کارآفرینی پدیده ای نو نیست و سرآغاز زندگی بشر با کارآفرینی و نوآوری همراه بوده است. در سال های

امنیت و ارائه کالاها و خدمات عمومی نظیر آموزش و پرورش، بهداشت، فرهنگ، انرژی، زیرساخت‌ها، حمل و نقل عمومی و ... فراهم می‌سازند. رسالت و هدف دولت تعالی جامعه، ارتقای فضائل اخلاقی و تأمین سعادت شهروندان است. افلاطون، هدف دولت را مأموریت اخلاقی دولت برای تحصیل بزرگترین خیرها در عالی‌ترین صور آن برای اعضای جامعه توصیف می‌کند (۸). توسعه آرمان اصلی دولت هاست و دولت در مقام [مظهر اقتدار و اراده عمومی بخشی از بار و مسئولیت توسعه را از طریق تشکیلات گسترده نظام اداری و اجرایی بر عهده دارد. اما در جامعه مدرن و پیچیده امروزی تحقق این هدف به تنهایی از عهده دولت امکانپذیر نیست و دولت‌های توسعه‌گرا نیازمند مشارکت بخش‌های خصوصی و نهادهای جامعه مدنی برای پیشبرد اهداف توسعه انسانی هستند. در نظریه‌های جدید توسعه که در گفتمان حکمرانی خوب (۹) معرفی می‌شود، توسعه به کشتی تشبیه می‌گردد که دولت و کارگزاران دولتی به عنوان سکاندار کشتی توسعه تصور شده‌اند که مسیر توسعه را در کوتاه‌ترین زمان تعیین می‌نمایند. موتور محرکه‌ای که کشتی توسعه را در مسیر فوق به راه می‌اندازد، کارآفرینان بخش خصوصی یا شرکت‌های تجاری پربازده هستند که در فضای رقابت و سود فعالیت می‌کنند، و این دو بخش تنها در پرتو مشارکت شهروندان و نهادهای جامعه مدنی قادر خواهند بود چرخه پایدار توسعه را به حرکت درآورند (۱۰). همان‌گونه که در شکل شماره (۲) آمده است، در الگوی حکمرانی خوب، می‌توان قلمرو کارآفرینی را در بخش‌های سه‌گانه دولت، بازار و جامعه مدنی مشخص ساخت. در واقع گفتمان حکمرانی خوب بر تعامل و هماهنگی بخش‌های سه‌گانه دولت، بازار و نهادهای مدنی توجه دارد و ارزش‌های مورد توجه در حکمرانی خوب و شایسته همان تحقق اصول حاکمیت مردم‌سالار، قانون‌گرایی، عدالت‌گستری، شفافیت، پاسخگویی، اثربخشی و کارایی، اجماع، و شهروندمداری هستند.

نخست پیدایش بشر، کارآفرینی و نوآوری به ظهور پدیده‌هایی همچون تهیه لباس از برگ درختان و پشم حیوانات منجر گردیده است و ذهن خلاقانه بشر، زمینه‌های تحول در طبیعت و اختراع محصولات و شیوه‌های جدید را در راستای رفاه و آسایش عمومی فراهم ساخته است. اما کارآفرینی به معنای آکادمیک و علمی تقریباً در قرن‌های هفدهم و هیجدهم میلادی در حوزه‌های اقتصاد مطرح شد و ریچارد کانتیلون (۱۱) از اولین اقتصاددانان بود که به طرح کارآفرینی در حوزه کسب و کار اقتصادی پرداخت. کارآفرین از زبان کانتیلون فردی ریسک‌پذیر است. ژان باتیست سی (۱۲) از اقتصاددانان مشهور کلاسیک نیز کارآفرین را کارگزار و واسطه‌ای توصیف می‌کند که تمامی عوامل تولید را به شیوه‌ای معنی‌دار ترکیب می‌کند و حداکثر ارزش افزوده را از سرمایه و کار به دست می‌آورد. شومپتر (۱۳) کارآفرینان را افرادی نوآور معرفی می‌کند که با استفاده از بازارهای جدید، ارائه طرح‌های محصول جدید، منابع جدید، مواد خام و سازوکارهای نوین فرایند توسعه اقتصادی را شتاب می‌بخشند. گالبرایت (۱۴) کارآفرینان را افرادی ماجراجو و ریسک‌پذیر توصیف می‌کند که پذیرای چالش‌های جدید هستند. پیتر دراکر (۱۵) از نظریه پردازان معاصر مدیریت، کارآفرینان را افرادی تحول‌گرا می‌داند که به دنبال تغییر وضع موجود، واکنش به تغییر و استفاده از تغییر به عنوان یک فرصت هستند. کارآفرینان با استفاده بهینه از منابع و امکانات محدود، بهره‌وری و ارزش افزوده قابل توجهی را کسب می‌کنند. آنها تغییر را به مثابه فرصت نگاه میکنند و با ریسک‌پذیری خلاق و کنجکاوی ذهنی دست به ابتکار عمل می‌زنند و ارزش‌افزایی اقتصادی یا اجتماعی به وجود می‌آورند و از همین رو، کارآفرینان موتور توسعه اقتصادی جامعه هستند و سرمایه‌گذاران مخاطره‌پذیر سوخت آن موتور را تأمین می‌کنند. لذا کارآفرینان بدون سرمایه‌گذاران مخاطره‌پذیر به مانند موتورهای بدون بنزین هستند (۱۶).

شکل ۱: رابطه خلاقیت و نوآوری با کارآفرینی
شکل شماره (۲): انواع کارآفرینی در الگوی حکمرانی خوب (اوانز، ۱۳۸۰، ۱۴)

خلاقیت	نوآوری	شکوفایی (کارآفرینی)
تفکر در مورد ایده‌های جدید	اقدام در مورد ایده‌های جدید	منفعت اقتصادی و اجتماعی

انواع کارآفرینی

بخش‌های سه‌گانه یک کشور شامل بخش عمومی یا دولتی، بخش خصوصی و بخش سازمان‌های جامعه مدنی است. در قلمرو بخش دولت، وزارتخانه‌ها و تشکیلات دولتی قرار دارند که از طریق سازوکارهای بودجه، نیازهای عمومی جامعه را در حوزه تأمین

خصوصی و غیردولتی است و دولت‌ها حتی المقدور می‌بایست از دخالت در امور اقتصادی و اجتماعی مادامی که سایر بخش‌های تجاری و اجتماعی می‌توانند آنها را انجام دهند، پرهیز کنند.

کارآفرینی تجاری (Business Entrepreneurship)

شواهد و تجربه ثابت می‌کند که دولت‌ها به تهنایی قادر به تأمین منافع عمومی جامعه و تحقق اهداف توسعه‌ای نیستند و به همین خاطر استفاده از ظرفیت‌های بخش‌های خصوصی تجاری در عرضه کالا و خدمات باعث گسترش بنگاه‌های اقتصادی شده است و زمینه‌های شکوفایی اقتصادی، اشتغال پایدار و رفاه مردم را فراهم ساخته است. به همان نسبت که در یک کشور، بخش خصوصی تجاری از لحاظ مقیاس فعالیت و بازدهی اقتصادی گسترش می‌یابد، رفاه و توسعه همگانی در جامعه افزایش می‌یابد. بخش خصوصی در نقش موتور محرکه شتاب‌دهنده توسعه اقتصادی و اجتماعی به حساب می‌آید و یکی از دلایل ارتقای کیفیت زندگی و رفاه انسانی در کشورهای توسعه یافته در رونق شرکت‌های تجاری سودآور و اشتغال‌آفرین است و در مقابل، گسترش فقر، محرومیت و بیکاری در کشورهای در حال توسعه، پیامد مستقیم و غیرمستقیم کارآفرینی ضعیف، حضور کم‌رنگ شرکت‌های تجاری بخش خصوصی و دخالت نسبتاً گسترده دولت در نظام اقتصادی است. در کشورهای توسعه یافته معروف به کشورهای صنعتی و کشورهای شمال، حدود دخالت دولت در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی کمتر می‌باشد و زمینه‌های حضور بخش‌های غیردولتی و تجاری در نظام اقتصادی تقویت می‌گردد. از جمله کشورهای پیشرو در حوزه کارآفرینی تجاری همان کشورهای سنگاپور، امریکا، کانادا، نیوزیلند، ژاپن، هنگ کنگ، انگلستان، نروژ، سوئد و بسیاری از کشورهای صنعتی معروف به کشورهای شمال هستند که آمار ثبت شرکت‌ها و صنایع کوچک، متوسط و صنایع سنگین در آن کشورها به سرعت در حال افزایش است و دامنه فعالیت آن شرکت‌ها فراسوی سطح ملی است. در این کشورها، آهنگ رشد کارآفرینی بسیار بالاست و شرکت‌های تجاری در کمترین زمان ممکن از طریق شبکه‌های اینترنت ثبت می‌شوند. مقررات ثبت شرکت‌ها بسیار آسان است و دولت و نظام بانکی با اعطای تسهیلات به شیوه‌های آسان و متناسب با خواسته‌های مشتریان در خدمت کارآفرینان تجاری است^(۱۲). امروزه، بازارهای مصرفی جهان بویژه در کشورهای در حال توسعه که اکثریت جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند توسط کارآفرینان تجاری و شرکت‌های تجاری کشورهای غربی اشغال شده است. شکاف شاخص توسعه انسانی که همان متغیرهای تولید ناخالص داخلی، سطح سواد، و سطح امید به زندگی را در بر می‌گیرد، در میان کشورهای توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه روزبه‌روز در حال افزایش است. به طور نمونه، در گزارش شاخص توسعه انسانی ۲۰۰۸، بالاترین شاخص

کارآفرینی دولتی یا عمومی (public Entrepreneurship) کارآفرینی در بخش دولتی همان بازنگری و اصلاح فرایندهای کاری و تأمین منافع عمومی جامعه با استفاده از سازوکارهای نوین و ابداعی است. نظریه دولت کارآفرین یا بازآفرینی دولت، یکی از نظریه‌های مورد قبول در اکثر کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه می‌باشد و دولت‌ها سعی می‌نمایند با استفاده از فناوری‌های روز و شیوه‌های اصلاح‌گرایانه، جامعه را به نحوی صحیح و شایسته هدایت و اداره نمایند. کارآفرینی دولتی در بخش دولت می‌تواند از طریق بازسازی ساختار سازمان‌های دولتی و تغییر و بهبود مستمر در روش‌ها و فنون اداری تحقق یابد. سازمان‌ها و ادارات دولتی در اقصی نقاط یک کشور می‌بایست کارآفرینی در سازمان‌های اداری را با تحول بنیادین در ساختار و تشکیلات دولتی دنبال نمایند و با تسهیل کارها در سطح ادارات از سلسله مراتب‌ها و پیچ‌وخم‌های اداری بکاهند و نوآوری و شکوفایی را با ارائه خدمات عمومی به شهروندان در کوتاه‌ترین زمان ممکن و با کم‌ترین هزینه به مردم اهدا نمایند. سردرگمی ارباب رجوع در سازمان‌های اداری، طولانی شدن زمان رسیدگی به پرونده‌ها و درخواست‌های عمومی و نارضایتی شهروندان از عملکرد بوروکراسی‌های دولتی ضرورت تحول کارآفرینانه و نوآورانه را در تشکیلات و فرایندهای خدمات‌رسانی در سازمان‌های دولتی آشکار می‌سازد. در بسیاری از کشورهای پیشرفته و حتی برخی از کشورهای در حال توسعه ایده‌هایی همچون بازمهندسی و تحول بنیادی در ساختارهای سازمان‌های دولتی، برنامه‌های تعالی سازمانی، بازنگری فرم‌ها و رویه‌های اداری، استفاده از سیستم‌های مکانیزه اداری، حرکت به سوی دولت الکترونیک و شهر الکترونیک نشان‌دهنده گرایش به تحول کارآفرینانه و خانه‌تکانی در دستگاه‌های اجرایی به منظور جلب رضایت شهروندان و حداکثر استفاده از اموال عمومی می‌باشد. در کشور ایران نیز، این انتظارات از دستگاه‌های اجرایی روزبه‌روز در حال گسترش می‌باشد و خواسته عمومی شهروندان از کارگزاران دولتی آن است که از امکانات و بیت‌المال که به صورت امانت در اختیار آنها است حداکثر بهره‌وری را داشته باشند و در راستای جلب رضایت خداوند برای حل مشکلات مردم و تأمین خواسته‌های آنها بکوشند. در واقع کارآفرینی در بخش‌های دولت بیشتر به معنی صرفه‌جویی در هزینه‌های دولتی، تسریع در پاسخ به مطالبات شهروندان از سازمان‌های دولتی، احترام به حقوق شهروندان، کاهش مراحل انجام کار در سازمان‌های دولتی و تأمین عدالت اجتماعی در توزیع منابع و امکانات می‌باشد^(۱۳).

علاوه بر آنکه دولت‌ها در اداره سازمان‌های دولتی بایستی فرهنگ کارآفرینی و نوآوری را توسعه بخشند، آنها مسئولیت دارند که از پروژه‌های کارآفرینی در سایر بخش‌های اقتصادی حمایت نمایند. وظیفه دولت تسهیل کارآفرینی در سایر بخش‌های

است. ماهیت اقدام داوطلبانه همان کارگشایی خیرخواهانه مبتنی بر ارزش‌های انسان دوستانه، ارزش‌های اعتقادی و ارزش‌های خدایسندانه است. این نوع از کارآفرینان با انگیزه‌های نوع دوستی و نیکوکارانه در راستای خدمت به بندگان خدا، نوعی احساس رضایت به دست می‌آورند و از اینکه گرهی از مشکلات مردم به دست آن‌ها باز می‌شود و در خدمت به هم‌نوعان مشارکت دارند، نوعی شور و شغف در آنها به وجود می‌آید. کارآفرینان اجتماعی با سازوکارهای نوآورانه به بهبود سطح زندگی افراد فاقد کسب و کار کمک می‌نمایند. در واقع، کارگشایان یا کارآفرینان اجتماعی در فعالیت‌های خیرخواهانه نظیر تأمین مسکن برای بی‌خانمان‌ها، توسعه مؤسسات درمانی خیریه و عام‌المنفعه، حمایت از محیط زیست، کمک به معلولان و اقتدار آسیب دیده، امداد رسانی به نیازمندان در راه مانده و آسیب دیدگان در حوادث غیرمترقبه از قبیل سیل و زلزله مشارکت داوطلبانه دارند.^(۱۷)

دیوید گرگان^(۱۸) استاد برجسته دانشگاه هاروارد، کارآفرینان اجتماعی را به مثابه موتورهای جدید تحول اجتماعی توصیف می‌کند که با رویکردی کارآفرینانه و استفاده از روش‌های نوآورانه در استفاده بهینه از منابع کمیاب و بسیج امکانات و کمک‌های داوطلبانه برای کمک به گروه‌های آسیب‌پذیر و فقیر جامعه تلاش می‌کنند.^(۱۹)

کارآفرینی تجاری و اجتماعی در بستر ارزش‌های اسلامی و فرهنگی اگر نیم‌نگاهی به کالاها و محصولات و محصولات شهری و روستایی در کشورهای اسلامی در زندگی روزمره از آن استفاده می‌کنند بیافکنیم متوجه خواهیم شد که اکثریت عمده کالاها مصرفی از قبیل ماشین، کامپیوتر، موبایل، لوازم خانگی، منسوجات و حتی مواد خوراکی ساخت کشورهای بیگانه و غیراسلامی است و این نشان دهنده برتری کارآفرینی آنها به لحاظ توانایی تولید کالاها و محصولات مختلف نسبت به کشورهای اسلامی است. این وابستگی از نظر اعتقادی و هویتی به صلاح کشورهای اسلامی نیست؛ زیرا در نتیجه روند افزایش واردات کالاها و محصولات از کشورهای غربی به کشورهای اسلامی، بازارهای کشورهای اسلامی در قبضه شرکت‌های تجاری غربی قرار می‌گیرد و بیکاری، بی‌هویتی، استحاله فرهنگی و غرب زدگی و وابستگی از پیامدهای مستقیم صادرات کالا از کشورهای کارآفرین غربی به کشورهای در حال توسعه بویژه کشورهای اسلامی است. این عارضه و کمبود که متأسفانه در بیشتر کشورهای اسلامی رایج گردیده، ناشی از عدم توجه به تعالیم و ارزش‌های دین مبین اسلام است که اهمیت کارآفرینی و تلاش برای کسب حلال را نوعی عبادت و جهاد می‌پندارد.

اسلام راستین، پرچمدار کارآفرینی و خلاقیت سودمند برای رفاه

توسعه انسانی را کشور اروپایی ایسلند دارد و بعد از ایسلند، کشورهای نروژ، استرالیا، کانادا، ایرلند، سوئد، سوئیس، ژاپن، هلند و فرانسه در رتبه‌های برتر توسعه انسانی هستند. پایین‌ترین شاخص توسعه انسانی در جهان را کشور آفریقایی سیرالئون به خود اختصاص داده است. میانگین درآمد سرانه شهروندان در کشورهای ایسلند و نروژ بالغ بر ۶۵۰۰۰ دلار در سال و در کشور سیرالئون و آنگولا تقریباً ۵۰۰ دلار در سال است. به علاوه شاخص امید به زندگی که با محاسبه میانگین طول عمر تمامی شهروندان به دست می‌آید در کشورهای توسعه یافته ژاپن، سوئیس و ایسلند به طور متوسط ۸۱ سال، و امید به زندگی در کشورهای فقیر سیرالئون، زامبیا، آنگولا و نیجر تقریباً ۴۰ سال است.^(۲۰) در اکثریت کشورهای اسلامی وضعیت شاخص توسعه انسانی در مؤلفه‌های سه‌گانه تولید ناخالص ملی، امید به زندگی و سطح سواد از موقعیت مناسبی برخوردار نیست که پرداختن به آن نیازمند تفصیل بیشتری بوده و از حوصله این نوشتار خارج است. دلایل این نابرابری شاخص‌های توسعه انسانی را می‌توان در ضعف بودن روحیه کارآفرینی و کسب و کار در بخش‌های تجاری کشورهای در حال توسعه و کشورهای اسلامی دانست.

کارآفرینی اجتماعی (Social Entrepreneurship)

یکی دیگر از حوزه‌های مهم در مدل سه‌بخشی حکمرانی خوب، مشارکت‌های مردمی در قالب نهادهای مدنی و سازمان‌های غیردولتی است که تحت عناوین مشابه بخش سوم^(۲۱)، سازمان‌های داوطلبانه و سازمان‌های خیریه و بشردوستانه و کسب و کارهای اجتماعی معرفی می‌شوند. سازمان‌های بخش سوم یا نهادهای جامعه مدنی مکمل حوزه دولت (بخش اول) و بازار (بخش دوم) هستند که شکاف میان دولت و بازار را پر می‌نمایند.

کارآفرینی اجتماعی بر خلاف کارآفرینی تجاری رایج در پناهگاه‌های اقتصادی بخش خصوصی، در فضای جامعه مدنی و از طریق سازمان‌های مردم‌نهاد، مؤسسات خیریه، نهادهای دینی و مشارکت‌های داوطلبانه دنبال می‌شود. سازمان‌های مردم‌نهاد و تشکل‌های غیردولتی به مثابه قلمروی مستقل از بخش دولت و بازار، شکاف میان دولت و بازار را پر می‌کنند و کارآفرینی اجتماعی به صورت جمعی و سازمان‌یافته در این نوع مؤسسات خیریه عینیت می‌یابد. جلب توجه افکار عمومی و گروه‌ها و اقشار مختلف جامعه به سازمان‌های مردم‌نهاد و کسب و کارهای اجتماعی به قدری در حال افزایش است که یکی از صاحب‌نظران به نام لستر سلامون^(۲۲) از انقلاب انجمن‌ها سخن می‌گوید که حاکی از گسترش مشارکت‌های مردمی خودجوش به صورت سازمان‌های مردم‌نهاد و خیریه است.^(۲۳)

مشخصه اصلی فعالیت کارآفرینی اجتماعی، اقدام داوطلبانه

- ۴- و يطعمون الطعام على حبه مسكينا و يتيماً و اسيراً [انسان: ۸].
۵- "خذ من أموالهم صدقة تطهرهم و تزكهم بها" [توبه: ۱۰۳].
۶- "من ذا الذي يقرض الله قرصاً حسناً فيضاعفه له و له أجر كريم" [حدید: ۱۱].
۷- "إنما المؤمنون اخوة فاصلحوا بين أخويكم و اتقوا الله لعلكم ترحمون" [حدید: ۱۰].
۸- "و أقيموا الصلاة و أتوا الزكاة و ما تقدموا لأنفسكم من خير تجدوه عند الله إن الله بما تعملون بصير" [بقره: ۱۱۰].

و صدها آیه قرآن و حدیث معتبر و تجربه سیره عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم، خلفای راشدین، صحابه و اهل بیت آن حضرت در حل مشکلات جامعه، کمک به محرومان، ایثار و از خودگذشتگی و اهمیت خدمت به خلق نشان دهنده ظرفیت بالای کارآفرینی در فرهنگ اسلام است. خوشبختانه در کشورهای اسلامی کارآفرینی اجتماعی در بستر ارزش های اسلامی و اعتقادی به سرعت در حال گسترش است و گواه این مدعا رami توان در اعطای جایزه صلح نوبل ۲۰۰۶ به پروفیسور محمد یونس، اقتصاددان برجسته مسلمان بنگلادشی، دانست که توانست ظرف مدت سی سال "بانک قرض الحسنه گرامین" معروف به "بانک فقرا" را متحول سازد و بالغ بر سه میلیون فقیر بنگلادشی را زیر چتر حمایتی و ام های کوچک قرض الحسنه قرار دهد. در پایان سال ۲۰۰۲ تعداد وام گیرندگان و استفاده کنندگان از تسهیلات بانک گرامین بیش از سه میلیون نفر بودند که از تسهیلات ۱۲۰۰ شعبه وابسته به بانک گرامین استفاده نموده اند.^(۳۳)

دکتر یونس، اقتصاددان و بنیانگذار بانک گرامین، ریشه اصلی فقر و محرومیت رایج در بنگلادش را همان مشکل دسترسی به منابع اعتباری و مالی تشخیص داد و به این نکته اساسی پی برد که شهروندان و توده های فقیر نه تنها منابع مالی و پولی در اختیار ندارند، بلکه از فرصت های استفاده از تسهیلات اعتباری نظام بانکی رایج محروم هستند. مطابق رویه بانک گرامین، متقاضیان درخواست وام بایستی اقدام به تشکیل گروه های پنج نفره ای نمایند که دارای پایگاه اقتصادی، نگرش ها و منافع مشترک هستند و در این میان، این گروه پنج نفره ضمن ابراز اعتماد متقابل و همکاری جمعی تلاش می نمایند تا تسهیلات دریافتی توسط اعضای گروه به بهترین نحو هزینه گردد تا اهداف و خواسته های مورد نظر تحقق یابد. در واقع بر خلاف نظام بانکداری سنتی که وثیقه مالی برای استفاده از تسهیلات معیار غالب است، در نظام بانکداری گرامین، سرمایه اجتماعی و اعتماد متقابل، وثیقه و بهترین ضمانت برای استفاده مناسب از تسهیلات و بازپرداخت آن در موعد مقرر است.^(۳۴)

علاوه بر آن در بافت فرهنگی و اسلامی ایران، هزاران نمونه موسسه کارگشایی اجتماعی وجود دارد. روند رو به افزایش بیمارستان های خیریه، فعالیت های مدرسه سازی توسط مجمع خیرین مدرسه ساز، اهدای خون به بیماران، وقف، توسعه صندوق های

و آسایش بشر است و اگر در آیات قرآنی و روایات معتبر تعمق نمایم خواهیم دید که اسلام ارزش بسیار بالایی برای کارآفرینی در حوزه های اقتصادی و در حوزه های اجتماعی قایل است. به طور نمونه، آیات اشاره شده در ذیل در تشویق به کسب و کار و طلب روزی حلال با روش فعالیت های تولیدی، خودجوش، اتکایی و کارآفرینانه تولیدی، تصریح آشکار دارند مانند: "آیه ۶ سوره هود، آیه ۱۲ سوره اسراء، آیه ۷۳ سوره قصص، آیه ۴۶ سوره روم، آیه ۱۲ سوره فاطر، آیه ۲۰ سوره مزمل، آیه ۶۶ سوره اسراء، آیه ۱۰ سوره جمعه، آیه ۱۵ سوره ملک و آیات ۶۶-۶۷ سوره نحل"^(۳۵).

در سوره هود آیه ۶۱ به صراحت آمده است: "خداوند شما را از زمین پدید آورد و شما را در آن به آباد کردن گمارد"^(۳۶) و در جایی دیگر از این کتاب انسان ساز می فرماید: "برای بشر جز آنچه که خودش کوشش کرده است چیزی وجود ندارد [انجم: ۳۹]."^(۳۷)

همچنین در تعاریف کارآفرینی، یکی از ویژگی های کارآفرینان همان روحیه خلاق و داشتن درجه نسبتاً معقولی از پذیرش ریسک و خطر می باشد. تأکید فراوان در قرآن کریم به توکل همان معنای ریسک پذیری را در فعالیت های کسب و کار کارآفرینانه می رساند و هر جا که قرآن بخواهد بشر را وادار به عمل کند و ترس ها و بیم ها را از انسان بگیرد، مدام متذکر می شود که از شکست نباید هراس به دل راه داد و باید به خدا توکل نمود و تکیه خود را به خدا داشت. از نظر اسلام کارآفرین فرد تلاشگری است که با اتکا به نفس و توکل به خداوند بتواند از حداکثر توانایی های جسمی، مادی و تخصصی خود از راه حلال در جهت منافع خود در جامعه ای که در آن زندگی می کند استفاده نماید.

کارآفرینی در عرصه های اجتماعی در اسلام نیز از اهمیت ویژه ای برخوردار است و در پژوهش های علمی ثابت شده است که دین مبین اسلام در مقایسه با سایر مکاتب توجه بیشتری به کارآفرینی اجتماعی یا کارگشایی اجتماعی دارد. اسلام در مقام کامل ترین دین از ادیان آسمانی بر فعالیت های نوع دوستی و خیرخواهانه تأکید فراوانی دارد. آیات قرآن کریم در خصوص صدقه، زکات، خمس، وقف، انفال، و بها دادن به ارزش هایی همچون ایثار، احسان و نیکوکاری، محبت با انسان ها، نوع دوستی، و تعاون و مشارکت جمعی نشان از قابلیت های وسیع کارآفرینی اجتماعی در اسلام است. خداوند در قرآن کریم انسان ها را دعوت به نوع دوستی و تعاون در امور خیر می فرماید که در ذیل به نمونه هایی از آیات قرآن و احادیث در خصوص کارگشایی اجتماعی یا کارآفرینی اجتماعی اشاره می شود:

- ۱- "تعاونوا علی البر و التقوا و لاتعاونوا علی الاثم و العداون" [مائده: ۴].
۲- "و اعلموا انما غنمتم من شیء فان لله خمسته و للرسول و لذی القربی و الیتامی و المساکین و ابن السبیل ان کنتم آمنتم بالله [انفال: ۴۱].
۳- "و الذین فی أموالهم حق معلوم للسائل و المحروم [معارج: ۲۴-۲۵]."

فقر نمی باشد و مسئولیت آحاد شهروندان برای ریشه کنی فقر و محرومیت روزبه روز سنگین می گردد. این مسئولیت بر دوش نهادهای دینی، نخبگان، روشنفکران و صاحبان سرمایه است که به موازات تلاش های توسعه ای دولت در پروژه های کارآفرینی اجتماعی و دینی انسان دوستانه فارغ از انگیزه های سیاسی مشارکت فعال داشته باشند و کارآفرینی یا کارگشایی اجتماعی را در چارچوب ارزش های خدایسندانه و سیره عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم، خلفای راشدین و اهل بیت آن حضرت احیا نمایند. در قلمرو کارآفرینی اجتماعی تمامی افراد و گروه ها می توانند متناسب با توان مالی خویش در پروژه های اجتماعی و عام المنفعه کارگشایی یا کارآفرینی اجتماعی مشارکت داوطلبانه و فعال داشته باشند. مزایای چنین مشارکتی را می توان در حل مشکلات جامعه، احساس روانی مثبت و لذت بخش برای کنشگران داوطلب و خیرخواه و جلب رضایت پروردگار دانست. ضمن آنکه چنین اعمال خیرخواهانه و خدایسندانه ای می تواند پس انداز و ذخیره ارزشمندی برای انسان های مصلح و نیکوکار در جهان ابدی باشد. کارگشایان اجتماعی یا همان کارآفرینان اجتماعی به فراخور حال و متناسب با توان مالی و تخصصی که دارند می توانند در حوزه های گوناگون کارآفرینی اجتماعی از ساخت مساجد و کمک به مدارس دینی گرفته تا مشارکت فعال در پیشگیری از اعتیاد، حمایت از معلولان، تأمین هزینه های بیماری اقشار آسیب پذیر، دستگیری از افراد نیازمند، احیای سنت نیکوی قرض الحسنه، تأمین شهریه تحصیلی دانش آموزان و دانشجویان بی بضاعت که مشتاق فراگیری علم و دانش هستند و صد ها زمینه کارگشایی اجتماعی مشارکت خدایسندانه داشته باشند و یا آنکه کمک های مالی و غیرمالی شان را در اختیار مؤسسات و نهادهای خیریه قرار دهند تا از این طریق فقر و محرومیت در جامعه کاهش یابد.

تشکیل صندوق های محله ای در مساجد برای اهداف فرهنگی و توسعه ای مساجد، استفاده از ظرفیت مساجد و حوزه های علمیه برای اهداف کارگشایی اجتماعی، احیای صندوق های محلی و فامیلی برای پیشبرد اهداف خیرخواهانه و توانمندسازی فامیلی، تبلیغ فرهنگ مشارکت، نوع دوستی و تعاون در میان خانواده ها، اقوام و گروه های مختلف جامعه و احساس مسئولیت ریش سفیدان، روحانیت و نخبگان در تربیت نیروی انسانی متخصص و متعهد در پرتو صندوق های فرهنگی فامیلی و تعمق برای دستیابی به آرمان شهر اسلامی و انسانی در سایه مشارکت های مردمی از راهبردهای مؤثر برای توانمندسازی مدنی و شتاب بخشیدن به توسعه انسانی از پایین به بالا است.

سخن آخر آنکه، هجمه تبلیغاتی وسیع فرهنگ غربی از طریق رسانه ها و ماهواره ها و آسیب پذیری نسل جوان و نوجوان در پدیده های فریب دهنده ضد اخلاقی و رشد ناهنجاری های اجتماعی

قرض الحسنه و فعالیت هزاران سازمان مردم نهاد در زمینه های اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، بهداشتی، امداد رسانی و امور خیریه نوید بخش احیای فرهنگ تعاون و مشارکت در راستای سنت نبوی و سیره صحابه و اهل بیت آن حضرت صلی الله علیه و علی آله و صحبه وسلم می باشد.

در استان سیستان و بلوچستان در سال های پس از انقلاب اسلامی، فعالیت های سازمان های مردم نهاد و نهادهای مذهبی افزایش یافته است و بسیاری از مدارس علوم دینی و حوزه های علمیه اهل سنت در استان به مثابه نهادهای مذهبی و مردمی در میدان کارآفرینی یا کارگشایی اجتماعی پیشگراول بوده اند و توانسته اند در بسیج امکانات و مشارکت های مردمی قدم های بسیار موثری بردارند. تأسیس مؤسسه خیریه محسنین، صندوق قرض الحسنه عزیزیه، مؤسسه خیریه عزیزی، در مانگاه خیریه حضرت خدیجه کبری رضی الله عنها، صندوق فضیلت، جلب مشارکت های مردمی در تأمین هزینه های مدارس علوم دینی، توسعه مساجد از طریق جلب هدایای مردمی، برگزاری همایش های بزرگ مذهبی و دینی نظیر همایش بزرگ فارغ التحصیلی طلاب دارالعلوم زاهدان و ختم صحیح بخاری، تأسیس مجتمع های آموزشی غیرانتفاعی و اجاره خوابگاه های دانشجویی ارزان قیمت برای دانشجویان فاقد خوابگاه، اعطای وام قرض الحسنه به دانشجویان و افراد نیازمند، مشارکت داوطلبانه طلاب و بسیج عمومی شهروندان به هنگام وقوع حوادث غیرمترقبه همچون اعزام کاروان های امدادی به آسیب دیدگان زلزله بم، سیل زدگی مناطق حاشیه نشین زاهدان و طوفان گونو و ترویج فرهنگ خیرخواهی و نوع دوستی در خطابه های مذهبی نشان از ظرفیت بالای کارگشایی اجتماعی یا کارآفرینی در محیط های مذهبی و قومی است.

به رغم مشارکت گسترده نهادهای مذهبی در فعالیت های داوطلبانه و خیرخواهانه از طریق تأسیس سازمان های خیریه و مردم نهاد، واقعیت آن است که این تلاش ها برای زدودن چهره فقر و محرومیت در جامعه و نهادینه کردن کرامت انسانی کافی نیست و به قول پروفیسور محمدیونس "برای توسعه کارآفرینی اجتماعی چراغ یونس بایستی در هر خانواده ای روشن گردد"، و این سخن حاوی این پیام است که می توان بذل ارزش های خفته ایثار، از خودگذشتگی، تعاون، نوع دوستی و دگرخواهی را در خانواده ها کاشت و بارور ساخت.

در خاتمه باید گفت علیرغم آنکه دولت تلاش می کند از طریق نهادهای کمیته امداد، سازمان بهزیستی، تأمین اجتماعی و سایر سازمان های حمایتی، فقر و محرومیت را از بین ببرد، اما واقعیت غیر قابل انکار آن است که عمق محرومیت و فقر در بعضی از استان های محروم و کمتر توسعه یافته نظیر سیستان و بلوچستان بقدری است که بودجه های دولت پاسخگوی مشکلات اجتماعی شهروندان

12- World Bank(2008) “doing business Economy ranking”
Available At: www.doingbusiness.org/EconomyRankings
13- United Nations Development Program (2008) “Human
Development Report”
Available At: www.undp.org

۱۴- بخش سوم ترجمه اصطلاح “Third Sector” است که قلمرو بخش سوم
شامل سازمان‌های در قلمرو جامعه مدنی نظیر تشکل‌های داوطلبانه،
مؤسسات خیریه، سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد، کسب‌وکارهای
اجتماعی و مشارکت‌های مردمی سازمان‌یافته است.

15- Lester M. Salamon

16- Henderson Keith(1997)”Alternatives to Imposed
Administraive Reform: The NGO”International Journal of Pub-
lic Sector Management , Vol 10 ,No.H,P:356

17- Helm.Scot(2005)” Motivation for social entrepreneurship:
Building an Analytical Framework “ Downloaded from :
www.istr.org-conferences

18- David Gergen

19- Dees Gregory J(2007) TAKING SOCIAL ENTREPRE-
NEURSHIP SERIOUSLY” SOCIETY?• MARCH/APRIL sym-
posium: the politics of philanthropy Volume 44, Number 3 p :
24-29

۲۰- خنفر، حسین (۱۳۸۵)، کارآفرینی در نظام ارزشی، انتشارات اکرام، تهران،
چاپ اول.

۲۱- “هو أنشاکم من الأرض واستعمرکم فیها”
۲۲- “وأن لیس للانسان الاماسعی”.

23- Christian and Major Johanna(2005) Social ntrepreneurship
: Creating New Business Models to Serve The Poor “
Business Horizons , Vol . 48 . p :P 241- 246.

24- Hasan , Samiul(2005)” Social Capital and Social
ntrepreneurship in Asia: Analysing The Links” The Asia Pa-
cific Journal of Public Administration, Vol,27,No 1.

از قبیل اعتیاد به موادمخدر و افیونی و افزایش سطح مصرف مواد
خانمان سوز معروف به هروئین، کراک، شیشه، کریستال و ...
می‌طلبند که روشنفکران دینی، نخبگان دانشگاهی، ریش سفیدان و
جوانان دلسوز نسبت به واقعیت‌های جامعه بی‌تفاوت نباشند و
ضمن حفظ و ارتقای معنویات و توجه به جنبه تبعیدی دین اسلام، به
جنبه‌های اجتماعی محیط پیرامون نگاهی موشکافانه داشته باشند
و از حداکثر ظرفیت مشارکت‌های اجتماعی در قالب کارآفرینی
اجتماعی در سطح حوزه‌های علمیه، نهادهای مذهبی، مساجد و
مؤسسات خیریه، اطاق‌های فکر مجمع معتمدین و ریش سفیدان،
گردهمایی فرهنگیان و سایر گروه‌های اجتماعی اثرگذار استفاده
نمایند.

آری می‌توان با استفاده از سازوکارهای مدرن متناسب با فرهنگ
اسلامی و مقتضیات محیط اجتماعی و محلی، دین مبین اسلام را
زنده نگه داشت و با پرورش کارآفرینان در عرصه‌های اقتصادی و
اجتماعی، به دولت‌ها در برنامه‌های فقرزدایی و ارتقای
شاخصه‌های توسعه انسانی یاری رساند. “و ما علینا الا البلاغ المبین”.

پس نوشتها:

۱- کارآفرینی معادل واژه انگلیسی “Entrepreneurship” در فرهنگ لغت به
معنای دلالی و واسطه‌گری است.

2- Richard cantilon.

3- Jean Baptiste say.

4- Joseph SchumPeter.

5-Galbraith.

6- Peter Fprucker.

7- Weerawardena jay (2006) Investigating Social
Entrepreneurship : A Multidimensional Model “ Journal
of World Bussiness , Vol . 41 , p : 32.

۸- توحید فام محمد (۱۳۸۱) “دولت و دموکراسی در عصر جهانی شدن،
انتشارات روزنه، تهران، چاپ اول، صص: ۵۱-۵۲.

۹- حکمرانی خوب یا حکومتمگری شایسته همان ترجمه
اصطلاح “Good Governance” است که این نظریه در سال‌های دهه ۱۹۹۰
میلادی به بعد در ادبیات توسعه رایج گردید و بر مشارکت و تعامل بخش‌های
سه‌گانه دولت، بازار و جامعه مدنی و تحقق ارزش‌های حاکمیت قانون،
عدالت، شفافیت، پاسخگویی، اثربخشی، مشارکت عمومی و ... توجه دارد.
۱۰- اوانز، پیتر (۱۳۸۰) “توسعه یا چپاول: نقش دولت در تحول صنعتی”،
مترجمان: عباس زندلیاف و عباس مخبر، انتشارات طرح نو، تهران، چاپ اول،
صص: ۱۳.

11- Osborne, David, and Ted Gaebler. 1993. Reinventing
Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transform-
ing the Public Sector. New York: Penguin Books. PP: 327.